

20. századi magyar tiposzignetek

Simon Melinda

A 19. század második felében alakult ki az impresszumnak az a formája, amely már nem csupán a nyomda (vagy nyomdász) nevét, valamint a nyomtatás helyét és idejét tartalmazta, de a szöveges rész köré egyszerűbb vagy bonyolultabb keretet is alkalmazott. Az így egyre inkább jelvénytípusokká váló kompozíciókat jellemzően készen vásárolt betűöntődei anyagból állították össze a mesterszedők, és a magukra valamit is adó műhelyek nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy művészi színvonalú akcenciákat nyomtassanak a könyvek hátsó borítóira. Ezekben azonban nem törekedtek valamilyen grafikai ábrázolásra, csupán a nyomdai cifrák önmagukban való dekorativitását használták ki.¹

Ezúttal a szedőszekrények tartalmának egy más jellegű felhasználását szeretném bemutatni, mégpedig azokat a nyomdászjelvényeket, amelyekben valamilyen képi elemet hoztak létre a műhelyben rendelkezésre álló betűkből, léniákból, sarokdarabokból és körzetekből.

A tiposzignet fogalmával az avantgárd „új” (vagy elementáris, funkcionális) tipográfia megteremtője, Jan Tschichold (1902–1974) munkásságában találkozhatunk először. Ő szembe fordult a 20. század eleji nyomdászatnak mind a tartalmi elemeivel, mind a technikai megvalósítás akkortájt általános módjaival. Először a *Typographische Mitteilungen* 1925-ös különszámában² fejtette ki álláspontját többek között arról, hogy meg kell szüntetni a különböző betűfajták és méretek nyakló nélküli keverését, a sorok zavaró elferdítését, valamint a nyomtatványokhoz szervesen nem illeszkedő illusztrációk tömeges litografálását. 1928-ban megjelent könyvében³ már önálló fejezetet szentelt az új jelvényfajtának is. „Pragmatikus” és „szemantikus” előnyöket tulajdonított neki: egyrészt egyszerűen előállítható a szedőszekrény elemeiből, másrészt „azt az erőt sugározza, ami a technikai eszközökkel előállított dolgok sajátja”.⁴

Elképzelései gyorsan elterjedtek és több másik német szakíró is cikkezni kezdett a témáról.⁵

A gyakorlatban is sokan kísérleteztek a módszerrel, Albert Schiller (1898–1970) pedig valóságos műalkotásokat hozott létre betűöntődei cifrákból.⁶

A magyarországi szakma bámulatos frissességgel reagált és vette át az új irányzatot. A *Magyar Nyomdász* már korábban is többször felhívta a figyelmet hasábjain a végletekig leegyszerűsített jelvény, a szignet műfajára, amelynek „tervezése most valósággal új és előkelő ágazatává kezd lenni a kommersziális grafikának”, s amely Nyugat-Európában „már szelvében elismert és kitűnően fizetett művészeti ágazattá fejlődött”.⁸

De nem csak a művészek által rajzolt szignet-ről írtak, hanem a nyomdai anyagból összekombinált ábrákról is.

A Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának tagja, Rosner Károly (1902–1972) még kissé óvatosan fogalmazott 1929-ben: „Az utolsó években kiindult Németországból egy áramlat, mely a szignetet tipográfiailag betűkből és körzetdíszekből szedve kísérelte meg előállítani. Ma még nem látjuk, hogy hová fejlődhet ez a törekvés és milyen eredményeket hozhat. Mint a rajzolt szigneteknél, úgy itt is a hozzáértők és tehetségesek alkottak már jót (...), azonban ahhoz, hogy ezek stílszerűen legyenek elhelyezhetők, a könyvek teljes tipográfiai modernizálása lenne szükséges.”⁹

Két évvel később a *Magyar Grafika* szintén csak azt jelzi, hogy bár „a legutóbbi időkben igen divatos és szép törekvés tipográfiaikat tiposzignetekkel díszíteni”, de míg ez külföldön gyakori, addig „nálunk ez ritkább, aminek magyarázata talán az, hogy egy jó és szép tiposzignet tervezése bizonyos fókig kimerített rajzkészséget igényel”.¹⁰

Ennek ellenére a folyóirat lelkesen népszerűsítette az új divatot, és olvasóitól kért be terveket publikálásra.

1932-ben Vértess Jenő (1896–1977) már a műfaj gyakorlati előnyeit ecsetelte a *Grafikus művezetők évkönyvében*: „Nem becslendő le az az időmegtakarítás sem, amit azzal nyerünk, hogy nem kell megvárunk a cinkográfus szállítását.

(...) Így azonnal munkába kerülhet a megrendelt nyomtatvány; ez különösen előnyös a vidékre nézve, ahol legtöbbször nincs is cinkográfiai üzem és így a fővárosba kell küldeni a kívánt rajzot, ami a legjobb esetben is csak 3–4 nap múlva lehet kész.”¹¹

Ő már több élő példát is bemutatott, és ábráival végig is vezette az olvasót egy adott témájú jelvény megtervezésének minden lépésén (és félrelépésén).

Kun Mihály (1881–1957) két cikket is írt a tiposzignetről a második világháború utáni rövid életű *Magyar Grafikai Kérdések* című szaklapba.¹²

Olyan megfogalmazásaiból, mint a „bájos kis könyvdíszítő műtyürcék” vagy az „apró, művészi zamatú csecsebecsék” egyértelműen kiderül a műfaj iránti vonzódása – azonban nem csupán ez készítette a „kedves, önmagunknak feladatnak adott tipójátékokkal”¹³ való foglalkozásra. 1946-ban még a bombázástól megmenekült nyomdák is igencsak rossz helyzetben voltak, ezért minden lehetséges módon rákényszerültek a takarékoságra. „Kutassuk át nyomdánk használaton kívül helyezett porlepte, régi díszítő-anyagát, rossz, hi-

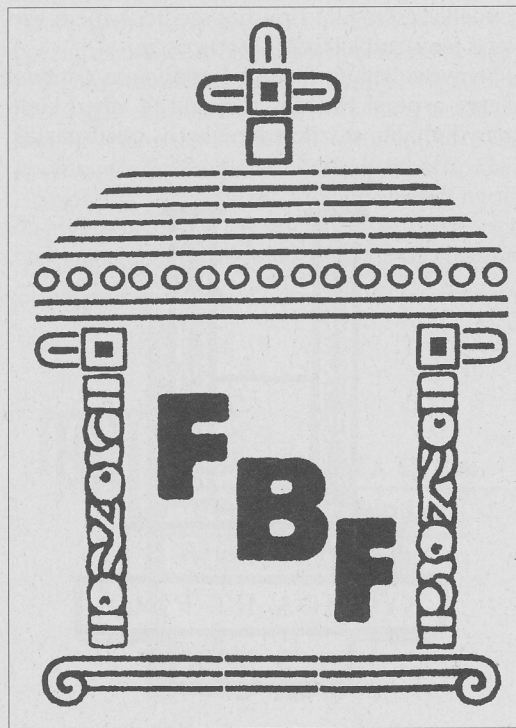

2. ábra. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt. (Pécs, 1929)

bás léniáit, amelyeket megfordítva kellő helyen (...) használhatunk anélkül, hogy a jó és ma megfizethetetlen rézanyagunkat elpocsékolnánk”¹⁴ – javasolta Kun Mihály. Igaz ugyan, hogy „gyengébb képzettségű szaktársaink hasonló kísérletei csak tapogatózások maradtak” és az így született jelvények közül „egyik-másik kissé bőbeszéd-

1. ábra. Magyar Irodalmi Tábor (Budapest, 1940)

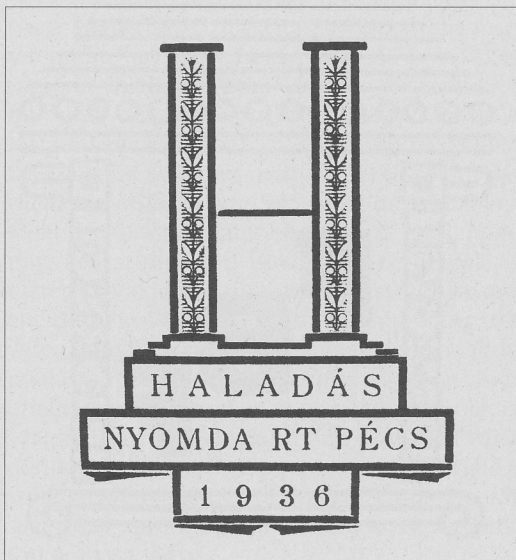
3. ábra. Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdája (Kaposvár, 1938)

dű volt”¹⁵, de mégis magukon hordozták azt az anyagszerűséget, amit már Jan Tschichold is a tiposzignet fő erényeként emelt ki.

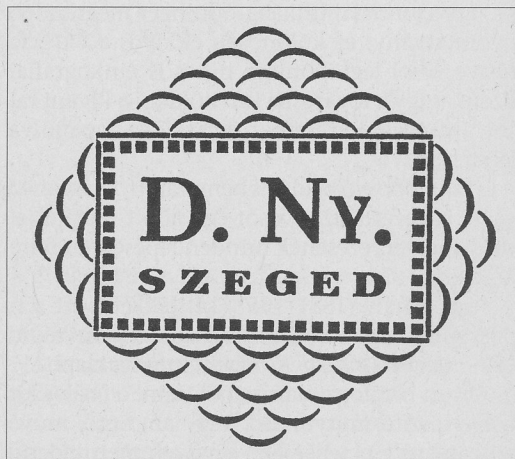
Az itt felsorolt elméleti írások azonban vagy nem voltak illusztráltak, vagy csupán a nyomtatástól távol álló iparágak (tetőfedő, optikus, kegszerkereskedő, hajótársaság stb.) jelvényeit adták közre mellékleteiken, de egyikük sem közölt egyetlen élő, valós használatba vett magyar nyomdai vagy kiadói tiposzignetet sem. Mivel az elmúlt évek adatgyűjtése során több ilyenre is bukkantam, talán nem lesz érdektelen néhányat bemutatni.

A Magyar Irodalmi Tábor által használt jelvényen (1. ábra) kizárólag azonos vastagságú vonalakból állították össze egy csukott könyv és egy gyertya körvonalait (néhány helyen három sorban egymás mellé téve ezeket). A pécsi Részvénynyomda akcidensszedője csupán annyit módosított a felhasznált ólomanyagon (2. ábra), hogy ferdén lereszelte a vastag léniák egyik végét (ezzel jelezve az ábrázolni kívánt nyomdai betűk képét) és egy vájatot hornyolt az oldalukba (ami pedig a szignatúrát jelképezi). Érdekes, hogy még a cég nevének R és P kezdőbetűit sem valamelyik rendelkezésére álló típusból szedte, hanem ezeket is fémdarabkákból állította össze.

Fenyvesi Béla és fia cége Kaposváron (3. ábra), illetve a pécsi Haladás nyomda (4. ábra) kissé bonyolultabb, díszített léniákat is alkalmaztak.

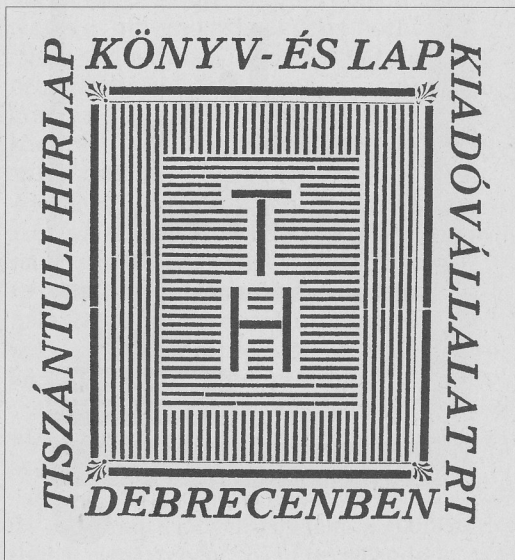

4. ábra. Haladás Nyomda Rt.
(Pécs, 1936)

5. ábra. Délmagyarország Hirlap- és Nyomdavállalat
(Szeged, 1921)

A Délmagyarország Hirlap- és Nyomdavállalat mesterszedője csupa kerek zárójelekkel és kis négyzetekkel kísérletezett (5. ábra), míg a debreceni Tiszántúli Hirlap Rt. nyomdája a vízszintes és függőleges csíkok dinamikusságát próbálta kihasználni (6. ábra). Hollóssy János tiposzignetjein a nyomdász nevének kezdőbetűivel játszadozott készítőjük, egyikben egy festékezőlabdát és egy madár kiterjesztett szárnyait is hozzákomponálva (7. ábra), a másikon csupán léniákból kialakítva azt (8. ábra).

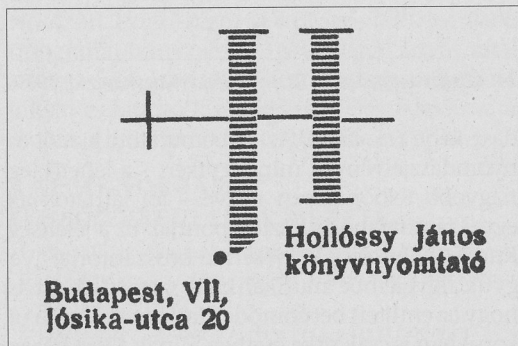

6. ábra. Tiszántúli Hirlap Könyv- és Lapkiadóvállalat
Rt. nyomdavállalata (Debrecen, 1927)

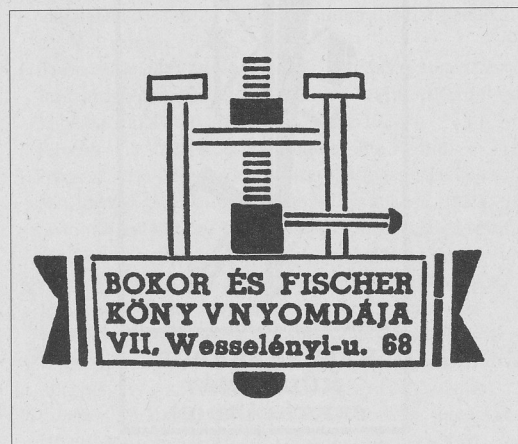

7. ábra Hollóssy János könyvnyomdája (Budapest, 1929)

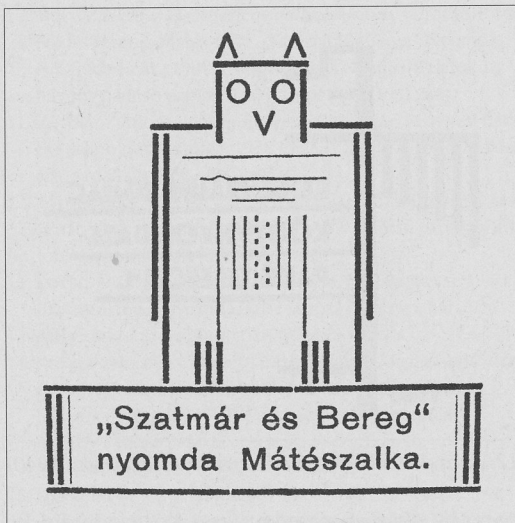

8. ábra. Hollóssy János könyvnyomdája (Budapest, 1934)

Sokkal összetettebb, több munkát igénylő nyomdászjegyet használt a budapesti Bokor és Fischer cég, illetve a mátészalkai „Szatmár és Bereg” Nyomdai és Lapkiadó Rt.: egyiken egy nyomdai sajtó (9. ábra), a másikon pedig egy bagoly vázlatos ábrázolását ismerhetjük fel (10. ábra).

9. ábra. Bokor és Fischer könyvnyomdája (Budapest, 1939)

10. ábra. „Szatmár és Bereg” Nyomdai és Lapkiadó Rt. (Mátészalka, 1939)

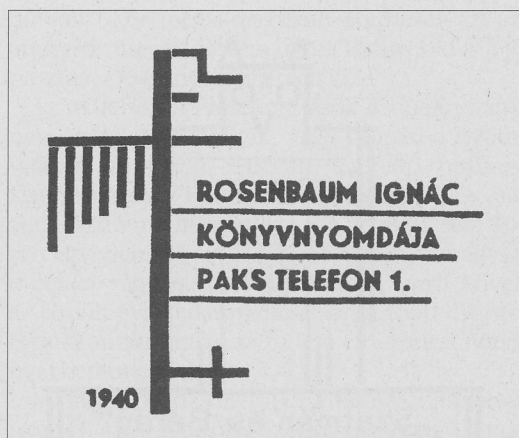
Úgy tűnik, hogy egy-egy jól sikerült ábrázolás annyira megtetszett a kollégáknak, hogy – más, grafikai jellegű jelvényekhez hasonlóan – igyekeztek utánozni azokat. Az itt példaként bemutatott, mindössze kétéves eltéréssel készített tiposzignetek között csupán annyi az eltérés, hogy míg Fenyvesi Béla és Fia kaposvári jelvénye esetében a griff szárnyait alkotó vonalak a törzséhez közeledve hosszabbodnak (11. ábra), addig a paksi Rosenbaum Ignác-nál fordított irányban (12. ábra).

Szintén griffet ábrázol a Balatonfüredi nyomda nyomdászjegye is, ezúttal kissé részletesebben kidolgozva, a két festékezőlabdával a karmai-

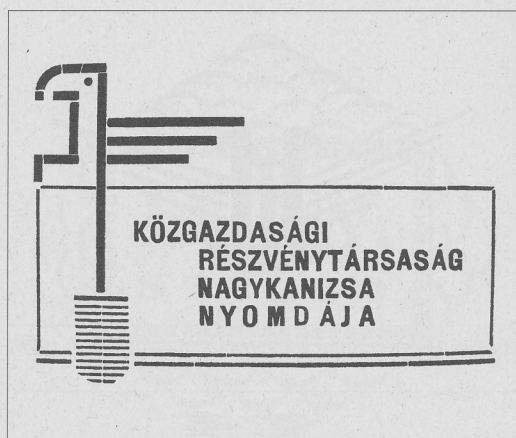

11. ábra. Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdája (Kaposvár, 1938)

12. ábra. Rosenbaum Ignác könyvnyomdája (Paks, 1940)

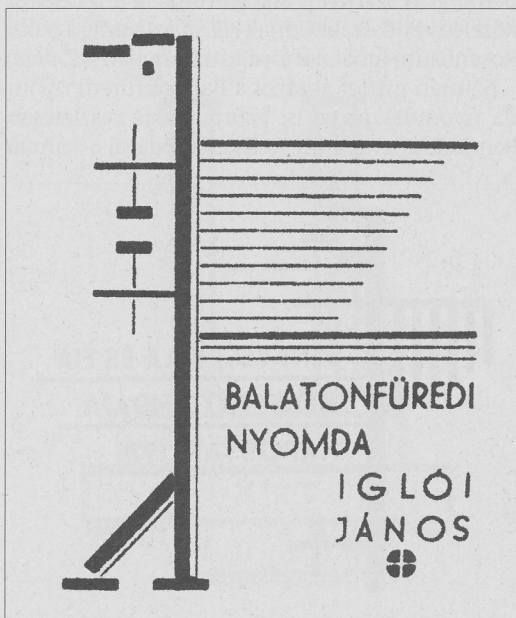

14. ábra. Közgazdasági Rt. nyomdája (Nagykanizsa, 1939)

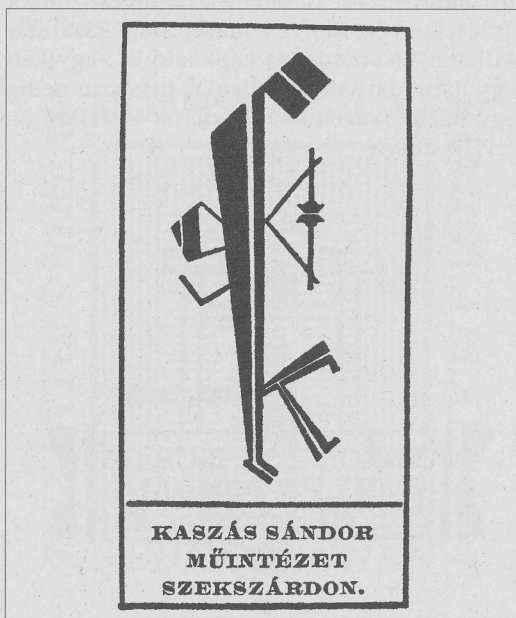
ban (13. ábra). A nagykanizsai Közgazdasági Rt. nyomdája elhagyta a tamponokat, viszont egy meghajlított léniadarabka segítségével megpróbálta élethűbben utánozni a mitológiai állat csőrét (14. ábra).

A szekszárdi Kaszás Sándor tiposzignetje az egyetlen, amely emberi alakot ábrázol vázlatos formában. Biztos, hogy igen sok kombinálgatásra és reszelgetésre volt szükség, míg az egyforma vastagságú, illetve a kiszélesedő fémdarabokból végül összeállt a festékezőlabdákat tartó nyom-

dász képe (15. ábra). Az itt bemutatott kiadói és nyomdászjelvények mindegyikén – a lehető legnagyobb felbontásban nézve – jól láthatók az egyes fémdarabok illesztési pontjai. Ez a jelenség Kun Mihályt még kifejezetten bosszantotta: „Vegyük figyelembe munkánkánál szigorúan azt is, hogy az említett betűöntődei darabocskák már új korokban is csak ritka esetben állnak össze hézag nélkül és a gépmesternek sok bosszúságába, nagy munkájába kerül a »lichtnik« betömése, illetve eltüntetése.”¹⁶

13. ábra. Balatonfüredi nyomda, Iglói János (Balatonfüred, 1940)

15. ábra. Kaszás Sándor műintézete (Szekszárd, 1927)

Másrészről viszont a mai szemlélő számára ki-mondottan érdekes, amikor felismerhetővé válik a szakember ötletessége az egészen apró fémdarabok hasznosításában (8., 14. ábra), vagy éppen a nyomda ínséges helyzete, amikor egy minimális hosszúságú vonalat is több léniamaradékból kellett összebarkácsolni (például az 1. ábra bal oldala hat, az alsó része hét darabkából áll, míg a 14. ábra két alsó vízszintes vonala kilencből).

Azt azonban ebből a viszonylag kis merítésből is megállapíthatjuk, hogy a (többnyire kisebb) magyarországi nyomdák névtelen akcidentszedői elég jól megállták a helyüket a két világháború között. Szinte késés nélkül átvették a legújabb tipográfiai irányzatokat, és a merev anyag által szabott szűk határok között mozogva, fantáziájukkal és kitartó kísérletezéssel beszédessé varázsolták a holt betűöntődei termékeket.

A KÉPEK FORRÁSA, ELHELYEZKEDÉSE ÉS MÉRETE

1. Kiss Mihály: *Elhervadt virágok*. Budapest, a Magyar Irodalmi Tábor kiadása, 1940. Jelvény a hátsó kötéstábla közepén (33 × 20 mm)
2. Pécsi László: *Szalomea. Regény*. Pécs, a Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai R. T. nyomása, [1929]. Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (21 × 27 mm)
3. Csentei Ferenc: *A földbirtokrendezés során juttatott mezőgazdasági ingatlanok és házhelyek évi tőketörlesztésének számítási kulcsa*. Kaposvár, nyomta Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdája, 1938. Jelvény a hátsó papírborító közepén (33 × 23 mm)
4. Melius Imre: *A föld meggyógyít*. 3. kiadás. Pécs, Haladás nyomda részvénytársaság, 1936. Jelvény a hátsó papírborító közepén (48 × 36 mm)
5. *Országos iparos naptár az 1922. évrre*. Az IPOSZ hivatalos kiadványa. Szeged, a Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat kiadása, 1921. Jelvény a címlap alsó harmadában (29 × 32 mm)
6. *Debreceni kalauz. Debrecen város és a Hortobágy ismertetése írásban és képen*. Debrecen, a Tiszántúli Hírlap Könyv- és Lapkiadóvállalat Rt. nyomdavállalata, 1927. Jelvény a hátsó papírborító közepén (43 × 39 mm)
7. Práger Márton–Tamásy Béla: *Modern iparegészségügy*. Budapest, kiadja a „Munkaügyi Közlöny” Lapvállalata, [1929]. („Munkaügyi Közlöny” könyvtára 1.) [Hollóssy János nyomdája.] Jelvény a hátsó papírborító közepén (31 × 50 mm)
8. Földes Papp Károly: *A tiszta logika kialakulása*. Budapest, Hollóssy János könyvnyomtató, 1934. (Dolgozatok a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem filozófiai semináriumából 4.) Jelvény a hátsó papírborító közepén (19 × 22 mm, feliratokkal együtt 25 × 37 mm)
9. *Commercial English. Angol kereskedelmi levelezés*. Budapest, [1939]. (Rose nyelvkönyvek.) [Bokor és Fischer könyvnyomdája.] Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (30 × 39 mm)

10. *Magyar jellemvonások történelmünk hőseiben*. Összeállította Földes Ferenc. Mátészalka, „Szatmár és Bereg” Nyomdai és Lapkiadó Rt., 1939. (Népművelési előadásvázlatok 1.) Jelvény a hátsó papírborító közepén (33 × 31 mm)
11. Ifj. Major János: *A szív hányódása*. Kaposvár, Fenyvesi Béla és Fia könyvnyomdája, 1938. Jelvény az első(l) borító bal alsó sarkában (32 × 38 mm)
12. Tóth Sándor: *A bátai szent vér. Novellák*. Paks, Rosenbaum Ignác könyvnyomdája, 1940. Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (32 × 38 mm)
13. Kovács Vince: *Követlek Uram! Elbeszélések*. Papkeszi, 1940. [Balatonfüredi nyomda, Iglói János.] Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (37 × 27 mm)
14. Kovács-Sebestény Tibor: *A bűsképi lovag. Miguel Cervantes élete*. Nagykanizsa, kiadja a Zrinyi Miklós Irodalmi és Művészeti Kör, [1939]. [Közgazdasági Rt. nyomdája.] Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (26 × 38 mm)
15. *Szekszárd r. t. város vízvezetéki szabályrendelete*. Szekszárd, nyomtatott Kaszás Sándor műintézetében, 1927. Jelvény a hátsó papírborító jobb alsó sarkában (47 × 23 mm)

JEGYZETEK

- 1 A 19. századi nyomdászjegyekről általában lásd Simon Melinda: *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900 = Hungarian printers' and publishers' devices 1801–1900*. Budapest, Balassi–OSZK, 2012.
- 2 Jan Tschichold: *Elementare Typographie = Typographische Mitteilungen*. Sonderheft 1925.
- 3 Jan Tschichold: *Die Neue Typographie. Ein Handbuch für zeitgemäss Schaffende*. Berlin, Bildungsverband der Deutschen Buchdrucker, 1928.
- 4 Az én fordításom. S.M.
- 5 Többek között Karl Rothe: *Sammelwert des Typosignets = Typographische Mitteilungen* 1931. 301–302.; Rudolf Franke: *Das Typosignet und seine Bedeutung für die Praxis = Buch- und Werbekunst* 1931. 397–398.
- 6 Harold E. Waite: *Typosignets. The Work of Albert Schiller = Gutenberg-Jahrbuch* 1952. 214–218
- 7 *Lapdászúink, borítékunk és mellékleteink = Magyar Nyomdászati* 1924/1. 20.
- 8 *Borítékunk, képeink és mellékleteink = Magyar Nyomdászati* 1924/2. 42.
- 9 Rosner Károly: *A modern szignet = Magyar Grafika* 1929/3–4. 67–68.
- 10 *Tiposzigetek = Magyar Grafika* 1931/3–4. 63–64.
- 11 Vértess Jenő: *A betűöntődei anyagból készült szignetről*. In: Müller Sándor szerk.: *Grafikus művezetők évkönyve* 1932. 95–104. (Az én kiemelésem. S.M.)
- 12 Kun Mihály: *Műtűrkék, monogramok, szignetek = Magyar Grafikai Kérdések* 1946/2. 35–36., 49.; Kun Mihály: *Tiposziget-változatok egy téma körül = Magyar Grafikai Kérdések* 1946/4. 100–102., 113–127.
- 13 Kun 1946/2. 35–36.
- 14 Kun 1946/2. 36. (Az én kiemelésem. S.M.)
- 15 Kun 1946/2. 35.
- 16 Kun 1946/2. 36.